

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâṭir*, VIII, 38-41; Muhammed Mes'ûd Ahmed, *Fâzil Bîrîlûvî: 'Ulemâ-i Hicâz kî Nâzar Mîn*, Lahor 1972; a.mlf., "Rizâ Hân Bîrîlûvî", *UDMİ*, X, 278-284; Hâdim Hüseyin, *Fakih-i İslâm İmâm Ahmed Rizâ Hân Bîrîlûvî bâ Haysiyet Merce'u'l-'ulemâ'* (tez, ts.), Lahor Jâmi'a Rîzviyya; Şemsü'l-Hasan Şems Bîrîlûvî, "Fetâvâ-yı Rîzviyye kâ Fikhi Ma-kâm" (M. Riyâset Ali Kâdirî, *Ma'ârif-i Rizâ*, Karaçi 1986 içinde), s. 35-56; Hasan Rizâ Han, "Fakih-i İslâm" (Vecâhet Resûl Kâdirî, *Â'ine-i Rîzviyye*, Karaçi 1989 içinde), s. 76-99; Usha San-yal, *In the Path of the Prophet: Mawlana Ahmad Riza Khan Bareilwi and the Ahl-e Sunnat wa Jama'at Movement in British India 1870-1971* (doktora tezi, 1990), New York Columbia University.

MUHAMMAD KHALID MASUD

el-FETÂVÂ's-SİRÂCİYYE

(الفتاوى السراجية)

Kâriühidâye diye tanınan
Hanefî hukukçusu Ebû Hafs
Sîraceddin Ömer b. Ali'nin

(ö. 829/1426)

fikha dair eseri

(bk. KÂRİÜLHİDÂYE).

el-FETÂVÂ't-TATARHÂNİYYE

(الفتاوى التاتارخانية)

Hindistanlı Hanefî fakihlerinden

Âlim b. Alâ'nın

(ö. 786/1384)

fikha dair Arapça eseri.

Ferîdüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî'nin fıkıh, usul ve Arap gramerinde temayüz etmiş olması dışında tabakat kitaplarında hayatı hakkında bilgi yoktur. Kâtib Çelebi (*Keşfü'z-zunûn*, II, 947) ve ondan nakilde bulunan bazı kaynaklar (*He-diyyetü'l-'ârifîn*, I, 435; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, V, 52) ölüm tarihini 286 (899), *Safâ Hulûsî* ise 752 (1351) olarak (MMLADm., LIV/2, s. 516) göstermekteyse de hayatıyla ve eserin yazılış seyrıyla ilgili kaynaklarda yer alan rivayetler göz önüne alındığında vefat yılının, Abdülhay el-Hasenî'nin de zikrettiği gibi (*Nüzhetü'l-havâṭir*, II, 65) 786 (1384) olması daha mâkul gözükmetedir. *Keşfü'z-zunûn*'daki 286 tarihi 786 yerine yanlışlıkla kaydedilmiş olmalıdır.

el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye, Delhi Türk sultanlarından III. Firûz Şah Tuğluk'un hükümdarlığı döneminde muhtemelen 777 (1375-76) yılında kaleme alınarak Tatar Han'a takdim edilmiştir. Azîz Ahmed, eserin Firûz Şah'ın haleflerinden Muhammed b. Firûz'un (III. Muhammed) hükümdarlığı döneminde (1390-1394) ya-

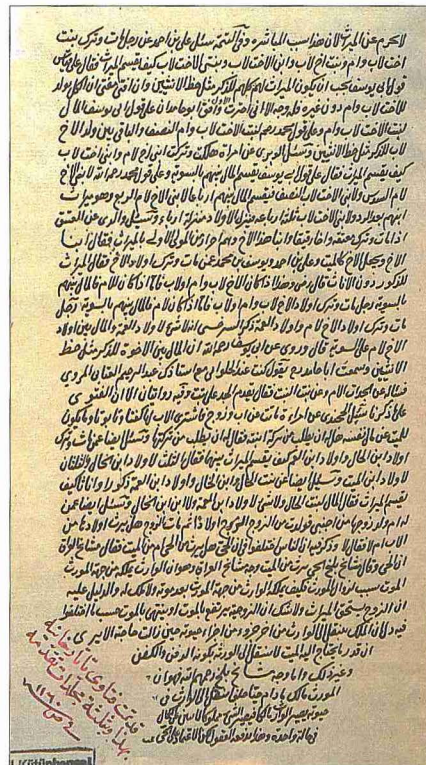
zıldığını söylemekteyse de (*The Legacy of Islam*, s. 133) bu tarih bakımından mümkün değildir. Müellifin eserine özel bir isim vermediği görüşü ağırlık taşımakla birlikte bazı kaynaklarda adının *Zâdû's-sefer* veya *Zâdû'l-müsâfir* olduğu kaydedilir. el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye'nin adına nisbet edildiği Tatar Han bir Horasan sultanının çocuğu olup babasının I. Giyâseddin Tuğluk Gazi ile Mültan ve Dipalpûr'da yaptığı bir savaşta yenilmesi üzerine Tuğluk'un askerleri tarafından sultana getirilmiş ve sultan ona Tatar Melik adını vererek sarayında kendi oğlu gibi yetiştirmiştir. Sultan Tuğluk öldüğü zaman (725/1325) henüz genç yaşta olan Tatar Melik, II. Muhammed Tuğluk zamanında cesaretiyle ün kazanmış ve III. Firûz Şah Tuğluk'un sultanlığı döneminde han unvanını almış, devlet adamlığı ve kumandanlığı yanında ilmi çalışmaları himaye etmesiyle de meşhur olmuştur (Shams-i Sirâj Afif, III, 367).

Eserin, son derece müttaki bir insan olan III. Firûz Şah'a değil de onun bir kumandanının adına nisbet edilmesi çetitle görüşlerin ileri sürülmesine sebep olmuştur. Bazı kaynaklar, eserin Tatar

Han'ın isteği üzerine ve onun himayesi altında yazıldığı için kendi adıyla meşhur olduğunu belirtirler (*Keşfü'z-zunûn*, I, 268; *Kehhâle*, *el-Müstedrek*, s. 315; *El*² [İng.], III, 90). Abdülhay el-Hasenî ise Firûz Şah'ın kitabın kendi adıyla anılmasını istediğini, fakat müellifin Tatar Han ile olan dostluğu sebebiyle bu teklifi kabul etmediğini kaydeder (*Nüzhetü'l-havâṭir*, II, 65). Öte yandan S. Muhammed İkrâm'ın, *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'nin bir komisyon tarafından hazırlandığına dair görüşünü (*Muslim Civilization in India*, s. 103) destekleyecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Hanefî fıkının klasik fûrû kitaplarında takip edilen sisteme göre ve Mergî-nânî'nin *el-Hidâye* adlı eseri örnek alınarak düzenlenen eserin başında ilmin önem ve faziletine dair bir bölüm bulunmakta, ardından da tahâretten ferâize kadar fûrûn bütün konuları ele almaktadır. Çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 412-415, 416-419, Ayasofya, nr. 1551-1561, Mehmed Ağa Camii, nr. 114-117, Şehid Ali Paşa, nr. 1033-1036, İsmihan Sul-

el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye'nin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb, nr. 412/1 ve 419/4)

tan, nr. 227-236; Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 386/1-4) *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'nin temel kaynaklarını *el-Muhtâ'l-Burhânî*, *ez-Zahîre*, *Fetâvâ Kâdîhân* ve *ez-Zahîriyye* gibi Hanefî mezhebinin o dönemde meşhur olan fıkıh kitapları teşkil eder. Bunlardan *el-Muhtâ'* için "mim" harfi rumuz olarak kullanılırken diğer eserlerin adları belirtilmiştir. Müellif ayrıca faydaladığı diğer kaynakları da mukaddimesinde zikretmiş olup (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 416, vr. 2^a) bunlar *Câmi'u'l-fetâvâ*, *Fetâvâ Ebi'l-Leys*, *el-Hidâye* ve şerhleri, *Hizânetü'l-fıkh*, *el-Hücce*, *el-Hulâşa*, *el-Muhtâr*, *en-Nesefiyye*, *Nevâdiru Ebî Süleymân*, *en-Nevâzil*, *Ferâ'izü's-Sirâciyye*, *Şerhu't-Taḥâvî*, *et-Tavzîh*, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, *el-Vikâye* gibi Hanefî mezhebinde muteber sayılan eserlerdir. Müellif çeşitli meselelerle ilgili hükümleri naklederken bunların kime ait olduğunu ve hangi kitaptan aldığını belirterek ilmi disipline riayet eder. Kaynaklarda aynı şekilde zikredilen hükümler için tek bir kitap gösterilirken farklı hükümlerin kaynakları ayrı ayrı belirtilmiştir. Hanefî mezhebinin dışındaki görüşlere yer verilmeyen eserde bazı istisnalar hariç hükümlerin delilleri tartışma konusu edilmez. "el-Fetâvâ" adıyla anılmakla beraber Osmanlı dönemine ait klasik fetva kitapları tarzında kaleme alınmayan eser Hanefî fıkıh kitaplarında yer alan meseleleri ve doktriner görüşleri bir araya getirmeye çalışmıştır. Delhi Sultanlığı'nda yürürlüğe konulan İslâm adli ve idarî sisteminin işleyişine katkıda bulunması yanında İslâm hukukuyla ilgili diğer araştırmalar için de önemli bir kaynak olan *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*, gerek yazıldığı coğrafya ve tarih gerekse muhtevası ve takip ettiği sistem bakımından *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*'nin örneği ve onun habercisi olmuştur.

Müellif tekrarlardan kaçındığını söylemekle birlikte eser yine de büyük bir hacme ulaşmıştır. Meselâ Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bir nüsha (Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 416-419) büyük boy dört cilt olup toplam 2134 varaktır. İbrâhim b. Muhammed el-Halebî bu hacimli kitabı özetlemiş ve eserine *el-Müntehab mine'l-Fetâvâ't-Tatarhâniyye* (*el-Fevâ'idü'l-müntehabe mine'l-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*) adını vermiştir (nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Efendi, nr. 162; Damad İbrâhim Paşa, nr. 730, 731; Esad Efendi, nr.

1008; Şehid Ali Paşa, nr. 1081). Bu muhtasarın Şehid Ali Paşa nüshası orta boy 203 varaktır. Ayrıca İbn Safâ Hâce diye tanınan Ahmed b. Muhammed *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'den seçme bir koleksiyon meydana getirmiştir (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 86).

BİBLİYOGRAFYA:

Âlim b. Alâ, *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*, Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 416-419, I-IV; Shams-i Sirâj Afif, *Târikh-i Firroz Shâhi* (trc. H. M. Elliot — J. Dowson, *The History of India* içinde), Delhi 1990, III, 367; *Keşfü'z-zunûn*, I, 268; II, 947, 1221; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 435; Brockelmann, *GAL*, II, 571; *Suppl.*, II, 643; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhâtü'l-havâtır*, II, 16-17, 64-65; S. M. Ikram, *Muslim Civilization in India*, London 1969, s. 103; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, V, 52; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 315-316; Zübeyd Ahmed, *el-Âdâbü'l-Ârabiyye*, II, 307; Aziz Ahmad, "Islamic Frontiers in Africa and Asia (Central Asia)", *The Legacy of Islam* (ed. J. Schacht — C. E. Bosworth), Oxford 1974, s. 133; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 85-86; a.mlf., "el-Âlemgîriyye", *DİA*, II, 365-366; Cemil Ahmed, "eş-Şilatü'l-lisâniyye beyne'l-Hind ve'l-Ârab", *MMLADm*, L/4 (1395/1975), s. 802-803; Safâ Hulûsî, "Ârâ' ve enbâ", a.e., LIV/2 (1399/1979), s. 516; M. Fuad Köprülü, "Firûz-Şah Tuğluk", *İA*, IV, 666; J. Schacht, "al-Ḥalabî", *EI*² (İng.), III, 90.

FERHAT KOCA

FETÂVÂ-YI ULEMÂ-i HADİS

(فتاوى علماء حديث)

Hindistan'da

ehl-i hadîs ekolüne mensup âlimlerin fetvalarını bir araya getiren eser.

XIX. yüzyılın sonlarında Hindistan'da ortaya çıkan ve kendi asıllarını İslâm'ın ilk dönemlerindeki ehl-i hadîs'e dayandıran Hindistan ehl-i hadîs ekolünün kurumlaşmasında özellikle Nevvâb Sıddîk Hasan Han ve Mevlânâ Nezîr Hüseyin Dihlevî'nin büyük katkıları olmuştur. Bu ehl-i hadîsin ayırıcı özelliği, fıkhîta herhangi bir mezhebe bağlı olmayıp sadece Kur'an ve hadîse dayanarak hüküm verilmesini savunmasıdır. Bu sebeple kendi fıkıhlarını "hadîsin ortaya koyduğu fıkıh" (fikhü'l-hadîs) olarak adlandırırlar.

Ehl-i hadîs ekolünün fikhî görüşleri yayımladıkları fetva mecmualarında toplanmıştır. Bunların başında, Mevlânâ Nezîr Hüseyin Dihlevî'nin *Fetâvâ-yı Neẓîriyye* adlı fetva mecmuası gelir. Muhammed Şemsüdhak el-Azîmâbâdî ve Muhammed Abdurrahman Mübârekpûrî'nin Mevlânâ Nezîr'in fetvalarından yaptıkları seçmeler koleksiyonu Mevlânâ Ebû

Saîd Şerefeddin Dihlevî tarafından gözden geçirilip notlar ilâvesiyle iki cilt halinde yayımlanmıştır (Delhi 1913). Eserin ikinci baskısı, yeniden ele alınıp Arapça ve Farsça bazı orijinal metinler Urduca'ya çevrilerek geniş bir indeksle birlikte üç cilt halinde yapılmıştır (Lahor 1971). Diğer önemli bir fetva koleksiyonu ise Mevlânâ Senâullah Amritsarî'nin fetvalarını ihtiva eden *Fetâvâ-yı Şenâ'iyye*'dir. Bu fetvalar ilk olarak 1903-1947 yılları arasında Amritsar'da *Ehl-i Hadîs* dergisinde yayımlanmış, 1953'te kitap haline getirilmiş ve 1972'de iki cilt olarak Lahor'da ikinci baskısı yapılmıştır. *Fetâvâ-yı Şenâ'iyye*'nin Mevlânâ Ebû Saîd Şerefeddin Dihlevî tarafından gözden geçirilerek notlar ilâve edilen bu neşrini Mevlânâ Muhammed Dâvûd Râz gerçekleştirmiştir. Bir diğer koleksiyon *Fetâvâ-yı Ehl-i Hadîs* adını taşımaktadır (Sargodha 1973). Hâfız Abdullah Rôparî'nin fetvalarını bir araya getiren eseri Mevlânâ Muhammed Sıddîk yayımlamıştır. Bu fetvalar ilk olarak 1933'te neşredilmeye başlanan *Tanzîm-i Ehl-i Hadîs* dergisinde çıkmıştır. Bunlardan başka aynı ekolün fetvalarını içine alan *Fetâvâ-yı Gazneviyye*, *Fetâvâ-yı Settâriyye* ve *Mecmû'a-i Fetâvâ-yı Nevvâb*

+

Fetâvâ-yı 'Ulemâ-i Hadîs'in I. cildinin kapağı (Hâniâl 1972)

